

ISSN 1392-1681

POLITINIŲ SKOLŲ GRAŽINIMAS, ARBA KAIP FILOSOFAI ATSIĖMĖ MORALINIŲ VERTYBIŲ IMPORTĄ*

„Politika be vertybių“ – tai 2005–2008 metais publikuotų Alvydo Jokubaičio straipsnių rinkinys, tęsiantis profesoriaus tyrinėjimus politikos ir moralės santykio tema. Pavadinimas daugiaprasmiškai nusako teminę rinkinio ašį: tai ir politikos prigimties konstatacija, ir realios politinės praktikos bei metodologinės nuostatos kritika. Straipsniai gravituoja apie šį centrą daugiau ar mažiau nuo jo nutoldami, tačiau vienijami tos pačios antireduktyvistinės nuostatos, kuriai A. Jokubaitis lieka ištikimas ir pastaruosiuose savo darbuose.

Nesiliaujančiame mokslininkų ir filosofų ginče politikos klausimais knygos autorius, be abejonės, palaiko pastaruosius, maža to – pasirodo kaip tikrų tikriausias filosofas: jo mintys plaukia iš senojo filosofinės minties šaltinio – nuostabos (antidogmatizmas); jis lieka įsipareigojęs tikrovės sampratai, kuri artimesnė žmogiškojo patyrimo teikiamai nei gamtamokslinei (antireduktyvizmas); jam rūpi ne tik aksiologinis (kalbant siauriau), bet ir apskritai normatyvinis aspektas.

* Alvydas Jokubaitis. *Politika be vertybių*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

Pirmiausia, kaip yra rašęs Leonidas Donskis, „A. Jokubaitis – ikonoklastiškas autorius, nepaisantis jokių autoritetų, drąsiai ir be ceremonijų siekiantis nuvainikuoti bet ką, kas tik jam kelia abejonių“¹. Tai tiesa, jei kalbėsime apie iš principo antidogmatišką knygos autoriaus nuostatą tiek aprobuoto diskurso, tiek paskirų autorių atžvilgiu. Dėl to neverta stebėtis „svyravimais“, kai „Vienuose tekstuose tie patys teoretikai yra giriami, su jais solidarizuojamasi, kituose jie ironizuojami ir atmetami“². Būtent kritinė nuostata A. Jokubaičio tekstams laiduoja nuoseklumą: tai sveikas filosofinis įtarumas ir metodologinis „naivumas“, kuris suteikia impulsą ne vienam apmąstymui, išaugusiam iki straipsnių. Tarkim, tai nuostaba suvokus politikos specifikos paradoksalumą: nuolat kalbama apie politines vertybes, nors politika išties specifiškai savų vertybių neturi; nėra politinės patologijos mokslo, nes moralinė patologija politikoje yra norma.

Šis rinkinys svarbus ir tuo, kad jame galima nesunkiai atsekti bendrąsias paties A. Jokubaičio nuostatas ir suvokti atitinkamų pasirinkimų pagrindą bei prasmę. Skaitydami tekstus, iš atskirų detalių nejučia susidėliojame nuoseklia jo pažiūrų išsklotinę. Šia prasme vienas iš svarbiausių straipsnių – „Politikos filosofijos tikslas“, kuriuo siekiama demarkuoti politikos mokslą, ar teoriją, ir politikos filosofiją, taigi ir numatyti jų kompetencijos ribas bei tikslus, pamatines metodologines nuostatas – galimos nesantaikos priežastis. „Filosofas“ čia išties pasirodo kaip normatyvi samprata: ja ne tiek konstatuojama, kas yra filosofai, bet veikiau – kokie jie turėtų būti: svarbiausias jiems turintis būti ne siekis padaryti savo teorijas mokslinėmis (straipsniuose kartojasi kritinės gaidos pozityvizmo atžvilgiu), bet – ne autoriaus žodžiais – išsipareigojimas tikrovei, ne parankioms conceptualioms schemoms. Reikalavimas filosofinei teorijai – būti ne dieviško, bet žmogaus žvilgsnio produktu: privalu neišsižadėti žmogiškai tikrovei būdingos specifikos (vertybiškumo), turėti ne megalomaniškų kūrėjo ar veikiau atkūrėjo, valdytojo ir užvaldytojo, bet tik ugdytojo ir vizionieriaus aspiracijų, tenkintis kuklia kritine funkcija. Taigi galima

sakyti, kad ryškios filosofo sampratos, kuriai įsipareigojęs ir jos autorius, sudedamosios dalys tokios: pagarba tikrovei, antireduktyvistinė tikrovės samprata, ugdomoji misija.

Politikos ir moralės santykio gvildenimas (tuo A. Jokubaitis užsiima ne pirmus metus), pasirodo, yra ne tik pageidaujamas, bet net ir būtinas politikos filosofo objektas. O taip yra todėl, kad politinė filosofija esanti moralės filosofijos dalis. Nors kai kurie autoriai taip nemano, nes „Jų nuomone, disciplinos tikslas – tirti savarankiškas politinio gyvenimo normas ir vertybes, nepriklausančias nuo moralės“ (p. 13), profesoriui įtikinamai parodžius, jog politika neturi savarankiškų, nepriklausomų vertybių, dingsta ir tokių mąstytojų tyrimo objektas. Vadinasi, politinė filosofija vis dėlto yra etikos dalis ar tęsinys – tai tiesiog akivaizdu iškiliausių antikos mąstytojų (pvz., Platono, Aristotelio) darbuose ir kai kuriuose šiuolaikinių mąstytojų veikaluose, sunkiai priskiriamuose vien etikai ar politikai (tokiuose kaip Johno Rawlso, Jürgeno Habermaso – plg. pastarojo veikalą *Discourse ethics* – ir pan.). O kadangi apie vertybinius politinio gyvenimo aspektus vis dar diskutuoja tik filosofai, į jų dėmesio lauką patenka platesnis nei į politikos mokslininkų akiratį problemų ir reiškiniių spektras. Tad pirmiesiems natūraliai kyla du uždaviniai: kritikuoti reduktyvistinį požiūrį į politiką (t. y. nužymėti tokio požiūrio galiojimo ribas) ir aptarti tai, kas lieka už tokio siauresnio požiūrio ribų (kas jam iš principo nepasiekiamo).

Kritinis politikos filosofo užmojis numato politikos mokslų pretenzijų apribojimą: mokslinė perspektyva vertinga, aprėpia dalį tikrovės, tačiau ne ją visą. Tokia strategija – tik atskiras atvejis bendrosios antireduktyvistinės pozicijos, ginančios humanitarinių ir socialinių mokslų specifika gamtamokslinių metodų invazijos akivaizdoje, arba – didesnį žmogiškosios tikrovės įvairumą gamtinės tikrovės atžvilgiu. Jų traktavimas turintis skirtis: tiriant žmonių veiklą būtinas didesnis lankstumas nei nagrinėjant gamtinį vyksmą: „Mokslininkai negali pasirašyti po Aristotelio teiginiu, kad praktinio gyvenimo klausimai

gali būti pateikti tik bendrais bruožais, o ne tiksliai“ (p. 14). Vadinasi, svarbiausia – ištikimybė tikrovei, o jei pastaroji nesiduoda sutalpinama į griežtos konceptualinės sistemos rėmus, vadinasi, turime rinktis daugiau nei tą schemą – ją *ir* tai, kas lieka už jos ribų. Tikrovė šiuo atveju yra tai, kas atsiveria ne tik objektyviam, bet ir subjektyviam žvilgsniui – ką galbūt būtų galima laikyti transcendentaliomis politinio patyrimo struktūromis („politinis patyrimas yra sąlygotas tam tikrų vertybinių ir normatyvinių prielaidų“, p. 17).

Ši kritinė filosofijos misija juo labiau svarbi, kad turime reikalą su politika, kurios orientacija galiausiai yra praktinė. Per didelis griežtumas teorijoje gali blogiausiu atveju iškreipti žmogiškosios tikrovės vaizdą, praktikoje – laužyti, traumuoti, formuoti pagal prokrustišką modelį. O kalbant apie mokslo ir filosofijos poveikį praktikai, mokslo paskirtis ir yra efektyvus tikrovės reguliavimas, arba „sutechninimas“, ar „sutechnologinimas“: „Politikos mokslas gali būti sudedamoji socialinės inžinerijos dalis“ (p. 15). Ir priešingai – filosofija atlieka edukacinę funkciją: „Filosofinės idėjos visuomenės gyvenimą gali keisti tik per jų poveikį piliečių savivokai“ (p. 15).

Taigi profesoriaus kritikos taikiklyje – ankstesnio jo priešininko, liberalizmo, sąjungininkas – politiniai mokslai, arba plačiau – vertybiškai neutralus mokslinis mąstymas, ne tik paklaidinantis patį politikos mokslą, bet ir demoralizuojantis piliečius. Mokslinė refleksija pasirodo pratęsianti liberalų siekius: jos abejingumas moraliniams įsitikinimams, perkeltas iš mokslo į politinio mąstymo, kuris yra praktikos dalykas, sritį, netiesiogiai daro piliečius abejingus moraliniams politinio gyvenimo aspektams. Vertybiškumo atsisakymą straipsnių autorius vaizdžiai apibendrina taip: „Politinis liberalizmas piliečių vertybinius įsitikinimus patraukia už politinių diskusijų ribų [...]. Nuo moralinių vertinimų išvalyta politinė arena papildomai sterilizuojama mokslinio neutralumo priemonėmis“ (p. 27).

Antrasis uždavinys, kurį sau kelia ir įgyvendina filosofas, – nurodyti, kas lieka už mokslinio akiračio (galimybių) ribų: kodėl politikos

mokslininkai negali paaiškinti sąmokslų fenomeno (tai stebuklas ir akibrokštas liberalams ir mokslininkams), atsakyti į prasmės klausimus (kokia yra nepriklausomybės prasmė, kas yra tauta). Aiškinama, kodėl kai kurie reikšmingi politinio gyvenimo uždaviniai tampa jiems nepasiekiami – ypač kodėl taip nesėkmingai konstruojama Vidurio Europos tapatybė (ir koks turi būti regiono tapatybės pagrindas).

Tiesa, reikia pažymėti (nors tai iš tikrųjų veikia banali konstatacija nei priekaištas), kad mėginant įvesti tokias „tektonines“ skirtis kaip „mokslas / filosofija“ ir pan., tokio pobūdžio didelio abstraktumo laipsnio samprotavimai kartais ima balansuoti ant banalybės ir netikslumo ribos. Taip nutinka todėl, kad, viena vertus, tam tikros tiesos, teigiamos pamatinių skirčių pagrindu, atrodo tiesiog savaime suprantamos, kita vertus, pačios fundamentaliausios sąvokos, apriėpiančios didelį elementų skaičių, tuos elementus kėsinasi suniveluoti, taigi sudaromas įspūdis, kad jie visi tarpusavyje yra panašūs daugybe aspektų. Taip kai kurios sąvokos virsta kone teorinėmis chimromis ar tiesiog reikalauja patikslinimo – ką jos žymi (ypač su istorine periodizacija susiję terminai nėra tokie jau vienaprasmiai). Pavyzdžiui, „pozityvizmas“ knygoje turbūt yra ne tiek ar ne tik filosofijos istorijoje fiksuota pažiūra, bet ir gyvybinga metodologinė nuostata (ir dažniausiai omenyje turima konkrečiai ši: moksliniame ir į moksliskumą pretenduojančiame diskurse apsiriboti deskriptyvaus pobūdžio teiginiais, atsiriboti nuo normatyvinių); kas yra „klasikinės politinės filosofijos“ autoriai, kuriems priskiriamas siekis formuoti piliečių moralinį charakterį (ar turima omenyje „klasikinis / modernus“ skirtis? Jei į chronologinę imtį prie klasikų patenka Kantas, ar nepatenka ten ir liberalizmo politinės filosofijos atstovai?). Tačiau apskritai teksto audinyje terminų reikšmė aiški; kurias reikšmes atkirsti, darosi neaišku tik skaitant fragmentiškai.

„Politika be vertybių“ – gavus gūsis Lietuvos filosofinėje padangėje. Šviežios mintys savo kartais neįprastu skambesiu skatina atrasti su jomis santykį – tikrinti, diskutuoti ir priimti arba atmesti. Būtų

džiugu, jei šį iššūkį Lietuvoje ar svetur būtų kam priimti ir sulaukume svarios akademinės diskusijos tokiomis įdomiomis ir aktualiomis temomis. Tik į galvą vis smelkiasi Nerijaus Mileriaus persakytas pokštas: „Visame pasaulyje novatorius yra tas, kuris yra pirmas; Lietuvoje visi yra pirmi, visi turi savo strategines vizijas; vadinasi, tikrasis novatorius būtų tas, kuris būtų antras.“ Taigi norėtusi palinkėti „antro“, kuris galbūt pratęstų apmąstymus ar pradėtų diskusijas dėl to, ar tikrai politika – tik „statybų aikštelė“, niekas, arena, kur susiduria skirtingi žmonės, ar tai vis dėlto platumas, turinti objektyvias savo charakteristikas – joje veikiančius dėsningumus, tendencijų vėjus? Jei politika neturi savo vertybių, kokių rūšių vertybių esama apskritai – gal jas analogiškai reikia „atimti“ ir iš daugybės kitų sričių, drauge – jas su kuo nors susaistyti? Ir kitais, kur kas reikšmingesniais klausimais.

NUORODOS IR PASTABOS

¹ Leonidas Donskis. Liberalizmo ir konservatizmo debatų tąša // Politologija. 2004, Nr. 36 (4), p. 135.

² Ibid, p. 141.

IEVA VASILIONYTĖ